

PREGANJANJA KRISTJANOV IN CESARJI PREGANJALCI PRI LATINSKIH KRŠČANSKIH ZGODOVINARJIH 4. IN 5. STOLETJA

ALEŠ MAVER

Izvleček

Razprava obravnava prikaz preganjanj kristjanov in cesarjev preganjalcev v nekaterih ključnih besedilih latinskega krščanskega zgodovinopisja 4. in 5. stoletja, predvsem pri Laktanciju, Oroziju in v Avguštinovem *Božjem mestu*. Težišče je pri tem na primerjavi dveh najvplivnejših modelov obravnave teh preganjanj.

Prvi model izvira že iz zgodnje krščanske apologetike in prikazuje kot preganjalce le tiste cesarje, ki so jih za slabe vladarje šteli tudi pogani. Omenjena teorija se v svoji klasični obliki pojavlja v Laktancijevem spisu *Smrti preganjalcev*. Drugi model, ki ga je najbrž razvil Evzebij, govori o desetih preganjanjih in med preganjalce uvršča tudi »dobre« cesarje. Najvplivnejšo obliko mu je dal Orozij, ki je hkrati izrazil mnenje, da je poraz desetega preganjanja pomenil smrt poganstva in njegovih malikov. Njegovo različico je ostro napadel in zavrnil Avguštin, ki je vztrajal pri tem, da so preganjanja stalen sestavni del zgodovine Cerkve. To mnenje je zastopal še Rufin. Kljub temu je Orozijeva optimistična vizija v poznejših stoletjih uživala veliko priljubljenost.

Abstract

The paper discusses the depiction of anti-Christian measures of Roman emperors in the Roman Empire in some crucial texts of the Latin Christian historiography of the 4th and 5th centuries, especially in Lactantius, Orosius and in the Augustine's *City of God*. The main point is a comparison between the two most influential models of the persecutions against Christians in the Roman Empire.

The first could be traced back to the early Christian apologetics and depicts only those emperors as persecutors who were seen as bad rulers also by pagans. The mentioned theory found its classical form in the Lactantius' writing *How the Persecutors Died*. The other paradigm, developed probably by Eusebius, speaks of ten persecutions and lists the "good" emperors as persecutors as well. This theory was given its most influential form by the historian Orosius who also stated that the defeat of the tenth persecution meant the death of the pagan religion and its idols. His version was sharply attacked and refuted by Augustine by insisting that persecutions were a constant constituent of the Church history, an opinion shared also

by the Church historian Rufinus. Nevertheless the Orosius' vision enjoyed extreme popularity in later centuries.

I.

Vprašanje števila preganjanj in cesarjev preganjalcev ni zaposlovalo le zgodnjih apologetov, marveč je bilo aktualno tudi še dolgo po zmagi krščanstva in je v mnogočem zaznamovalo pisanje latinsko pišočin zgodovinarjev 4. in 5. stoletja.

Zgodnji zagovorniki krščanske vere so se v prizadevanju, da bi ponazorili neškodljivost in celo koristnost krščanstva za rimsko državo, na moč trudili prikazati preganjanja zgolj kot delo redkih rimskih vladarjev, ki nikakor ne morejo veljati za zgledne. Meliton iz Sard je celo pozval naslovnika svoje apologije Marka Avrelija, naj se nikar ne uvršča v isto družčino s takšnima človekoma, kot sta bila Neron in Domicijan, marveč naj se raje zgleduje po Avgustu, za časa katerega je lahko krščanstvo nemoteno zacvetelo, in po drugih krščanstvu naklonjenih prednikih.¹ To je storil okrog leta 172 v nanj naslovljeni apologiji *Knjižica Antoninu*, ki se ni ohranila, a je odlomke iz nje v svojo *Cerkveno zgodovino* vključil Evzebij.² Meliton izhaja iz običajnih izhodišč svojih apologetskih kolegov in mu gre predvsem za zavrnitev obtožb, češ da je krščanstvo zaradi novosti in prevratnosti krivo nadlog, ki se zgrinjajo nad cesarstvom. Vendar ob soočanju z omenjenimi očitki razvije tako rekoč novo interpretacijsko paradigmo. Meni namreč, da bo lahko nasprotnikom uspešno kljuboval le, če pokaže, da se nad Rim po Kristusovem prihodu na svet ne samo niso zgrinjale nesreče, kot bajajo pogani, marveč je doživel celo razcvet. Za dosego cilja pa mu pride prav navezava na zelo ohlapno Lukovo povezavo Kristusa in Avgusta, ki je tam služila bolj ali manj le umestitvi Kristusove osebe v okvir svetovne politične zgodovine. Svojo nalogo Meliton izpolni z naslednjimi pri Evzebiju ohranjenimi besedami:

Naša filozofija je namreč najprej cvetela med barbari, vzcvetela pa je med tvojimi ljudstvi pod veliko vladavino Avgusta, tvojega prednika, in postala za tvoje kraljestvo usodna dobrina. Od tedaj je namreč moč Rimljanov postala velika in sijajna; ti pa si postal Avgustov srečni naslednik in to boš tudi v prihodnje [...], če boš ohranjal filozofijo, ki se je začela in zrasla skupaj z Avgustom: filozofijo, ki so jo tudi tvoji predniki spoštovali ob drugih religijah. Največje znamenje, da je naš nauk zaradi nečesa dobrega dosegel razcvet skupaj s kraljestvom, ki se je dobro začelo, je to, da se od Avgustove vladavine ni zgodilo nič slabega, ampak je nasprotno vse svetlo in veličastno, kakor vsi molimo. Edina med vsemi (cesarji) sta naš nauk

¹ Meliton pri Evzebiju, *HE* 4.26.10 s. Gl. Klein, »Bild des Augustus,« 212.

² O Melitonu piše Evzebij v *HE* 4.26; prim. Kocijančič, *Logos v obrambo resnice*, 109–113.

želela obrekovati Neron in Domicijan, ki so ju nagovorili neki škodoželjni ljudje. Od njiju se je laž po nerazumni navadi obrekovanja razširila med takšnimi ljudmi. Toda njihovo nevednost so tvoji pobožni predniki popravili, ko so udarili z besedo po množici, ki si je glede tega drznila vpeljati novotarije. (Meliton pri Evzebiju, *HE* 4.7–10, navedeno v prevodu G. Kocijančiča)

Vprašanje je seveda, kako daleč je Meliton hotel iti v svojem poudarjanju medsebojne povezanosti uspešnosti Rima in krščanstva. Medtem ko je marsikdo zagovarjal mnenje, da je nekako že pripravljal pot Evzebiju in odkazal Rimu in njegovemu vladarju pravzaprav mesto v odrešenjski zgodovini,³ je Richard Klein po mojem mnenju pravilno opozoril, da je bil pogosto premalo upoštevan kontekst Melitonovih navidezno res daljnosežnih izjav. Le malo preden govori o razcvetu krščanstva pod Avgustom in s tem povezanim prenehanjem težav za Rim, se namreč pritožuje nad novotarijami (novimi ukrepi proti kristjanom), do katerih prihaja v zadnjem času pod vladno njegovega naslovnika Marka Avrelija in ki so očitno za posledico imele tudi lokalna preganjanja.⁴ Torej gre v prvi vrsti za *captatio benevolentiae* in za poskus, da bi dosegel preklic tam omenjenih »novih ukazov«, v okviru katerega postavi Marka Avrelija ob bok velikim predhodnikom, predvsem Avgustu, in rabi ob tem močnejše besede, kot bi jih rabil sicer.⁵ A ne glede na to, kaj je hotel s svojimi izjavami doseči Meliton, so le-te v poznejših stoletjih močno odmevale, največkrat kajpak v Rimu izrazito prijazni smeri.

V krščansko slovstvo pa je apologet iz Sard vpeljal še eno vplivno in za pričujoči zapis pomembnejšo inovacijo. Najbrž spet pod vtisom aktualnih dogodkov je kot prvi jasno povedal, da so krščanstvo preganjali le redki cesarji, večina med njimi pa ga je štivila. Sicer ob omembi Nerona in Domicijana ne pove jasno, da sta bila to že nasploh slaba cesarja (čeprav bi na to kazala opazka, da so težave, ki sta jih povzročila kristjanom, popravili »pobožni«, torej dobri cesarji), in krivdo za njun spodrsrljaj naprti drugim, vendarle je več kot očitno, da je v negativni luči želel prikazati v kolektivni zavesti tudi sicer nadvse slabo zapisana cesarja (Domicijana je navsezadnje zadela *damnatio memoriae*), medtem ko je pozitivno prikazal bolj zapisane cesarje Avgusta, Hadrijana in Antonina Pija (slednja v nadaljevanju besedila, ki ga nisem navedel). S takšnim selektivnim postopkom je pripravil pot poznejšim apologetom, med obravnavanimi avtorji predvsem Laktanciju, ki je domala šolsko uveljavil ta koncept v svojem prikazu preganjanj pred Dioklecijanom na začetku spisa *De mortibus persecutorum*.⁶

Enako kot Meliton je preganjanja kristjanov zgolj slabim cesarjem, ki so nizko

³ Prim. Meinhold, *Geschichte der kirchlichen Historiographie*, 48; Paschoud, »La polemica,« 115.

⁴ Klein, »Bild des Augustus,« 212.

⁵ Ibid., 214.

⁶ Gl. Christensen, *Lactantius*, 17; Cambi, Uvod, 9; Edwards, »The Constantinian Circle,« 266.

kotirali v senatnem izročilu, pripisal Tertulijan. Ob jasnem sklicevanju na omenjeno izročilo je o obeh prvih pregnjalcih in o naravi pregnjalca kristjanov nasploh zapisal:

Consulite commentarios vestros; illic reperietis primum Neronem in hanc sectam cum maxime Romae orientem Caesariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostrae etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intellegere potest non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. Temptaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed, qua et homo, facile coeptum repressit, restituit etiam quos relegaverat. Tales semper nobis insecutores, iniusti, impii, turpes, quos et ipsi damnare consuestis, a quibus damnatos restituere soliti estis. (Tertulijan, *Apologeticum* 5.3–4)

Poglejte v svoje zgodovinske zapise; tam boste odkrili, da je zoper to skupnost s cesarskim mečem kot prvi divjal Neron, ko se je mogočno pojavila v Rimu. A s takim začetnikom prekletstva nad nami se celo hvalimo. Kdor namreč ve zanj, bo zlahka spoznal, da Neron ne bi obsodil ničesar, ko ne bi bilo nekaj zelo dobrega. S tem je poskušal tudi Domicijan, po krutosti zgolj košček Nerona; a ker je bil vendarle človek, je začeto kmalu opustil in celo povrnil čast tistim, ki jih je bil izgnal. Naši pregnjalci so bili vedno takšni, krivični, brezbožni, nesramni, skratka takšni, da jih navadno obsojate tudi vi, tiste, ki so jih oni obsodili, pa običajno rehabilitirate.

Cesarje, ki so bili v dobrih odnosih s senatom, je v Melitonovih tirnicah skušal v nadaljevanju navedenega besedila narediti za zaščitnike krščanstva, čeprav je imel predvsem s Trajanom nekaj težav. Presenetljiva je zgolj njegova pozitivna predstavitev pri senatu nepriljubljenega Tiberija.⁷ A čeravno Afričan upošteva poglede senata, po drugi strani v apologetski maniri izrazito poudari krščansko zvestobo monarhiji in zavračanje sleherne uzurpacije, kar je bilo v času nastanka njegovih spisov izjemno aktualno vprašanje.⁸

Kot je bilo omenjeno, je takšne prijeme do popolnosti izpilil Laktancij. Na njegove *Smrti pregnjalcev* je Tertulijan odločilno vplival še s svojim kratkim spisom *Skapulu*.⁹ V njem je obširno tematiziral že iz Svetega pisma in iz poganskega izročila znani motiv kazni za bogoborce oziroma pregnjalce pravega bogoslužja. Skapulu, namestniku v provinci Afriki, ki pregnanja kristjane, postavi pred oči svarilne zglede iz nedavne preteklosti, kako je Bog kaznoval pregnanjanja svojih vernikov. Za Laktancijev spis je ob tem bistven predvsem poudarek, da pregnanjanju nujno sledi (po možnosti takojšnja) Božja kazen.

Očitno je podobno stališče kot Meliton in Tertulijan zastopal tudi mladi Evzebij,

⁷ Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 88.

⁸ Gl. Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 214.

⁹ Obširna analiza v Heck, *Mē theomachein*, 102 ss.

ko mu je za opredelitev cesarja kot dobrega zadostovalo že to, da ni preganjalec.¹⁰ A kot je pozneje svoje kriterije zaostril, tako je verjetno prav on razvil najvplivnejši koncept, kar zadeva preganjanja kristjanov, shemo desetih preganjanj.¹¹ V *Cerkveni zgodovini* namreč med preganjalce pred Dioklecijanom šteje devet cesarjev, in sicer Nerona, Domicijana, Trajana, Marka Avrelija, Septimija Severa, Maksimina Tračana, Decija, Valerijana in Avrelijana.¹² Pripomniti je potrebno, da samega števila preganjanj še ne omenja in da vsaj pri dveh preganjanjih – Trajanovem in tistem Marka Avrelija – izrecno poudari njun lokalni značaj. Podobno raztreseno se deset preganjanj ravno tako pojavi v Hieronimovi predelavi Evzebijeve kronike. Ne tam ne v *Cerkveni zgodovini* jim ni pripisan simboličen pomen.¹³

Potem ko se je Laktancij s svojo različico v *Smrtih preganjalcev* spet približal starejšemu apologetskemu izročilu in med preganjalce vključil samo slabe ali neuspešne cesarje, zaradi česar so ob Baluzovem odkritju spisa mnogi celo zanikali Laktancijevo avtorstvo,¹⁴ je shema desetih preganjanj dokončno obliko in ustrezen simbolični pomen dobila šele v *Kroniki* Sulpicija Severa in v Orozijevi *Zgodovini proti poganom* v začetku 5. stoletja. Oba sta preganjanja povezala s starozaveznimi desetiimi egiptovskimi nadlogami,¹⁵ pri čemer sta nemara lahko črpala iz starejšega, a žal danes nikjer v pisni obliki izpričanega krščanskega izročila iz 4. stoletja.¹⁶ Zanimivo je, da se je Hieronim, potem ko je v *Kroniki* govoril o desetih preganjanjih, ustrašil teoloških posledic takšnega govorjenja in se je v *Komentarju k Zahariju* iz leta 406 (torej med nastankom Sulpicijevega in Orozijevega dela) odločil za Laktancijevo različico.¹⁷ Kljub temu pa Orozija med obiskom v Palestini slabo desetletje pozneje očitno ni odvrnil od dosledne rabe sheme desetih preganjanj,¹⁸ ki prav v Špančevem besedilu dobi svojo klasično obliko.

Če je bila jedrna razlika med Evzebijevim in Laktancijevim pogledom na preganjanja, ki je ob pojavu *Smrti preganjalcev* tako vznemirila Evzebijeve različice vajene bralce, v temeljno drugačnem pogledu na položaj krščanstva pred Konstantinom, saj je ena razlaga kazala na to, da so bila preganjanja bolj ali manj stalen in nenehen pojav, druga pa je v duhu starejših, na sporazum s poganskim vladarjem upajočih interpretacij v njih gledala zgolj občasno, na zeljniku v vseh pogledih problematičnih

¹⁰ Gl. Chesnut, *First Christian Histories*, 81.

¹¹ O tem pregledno Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 301–303. Prim. še Paschoud, »La polemica,« 119–125.

¹² Evzebij, *HE* 2.25 (Neron); 3.17 (Domicijan); 3.32 (Trajan); 5.1–4 (Mark Avrelij in Lucij Ver); 6.1 (Septimij Sever); 6.28 (Maksimian Tračan); 6.39 ss. (Decij); 7.10.12 (Valerijan); 7.30.20–21 (Avrelijan).

¹³ Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 301.

¹⁴ Christensen, *Lactantius*, 10–11.

¹⁵ Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 301.

¹⁶ Paschoud, »La polemica,« 121.

¹⁷ Zecchini, »Latin Historiography,« 318.

¹⁸ Zecchini, *Rcherche*, 27.

cesarjev zraslo dogajanje,¹⁹ se je težišče spraševanja o številu in pomenu preganjanj v prvih desetletjih 5. stoletja premaknilo. Šlo je za za sodobnike veliko aktualnejše vprašanje od tistega, kako je bilo s preizkušnjami za kristjane v predkonstantinski dobi. Zdaj je kristjane mučilo, ali je z nastopom krščanskih časov in po koncu desetega, najhujšega preganjanja le-teh konec za vedno ali pa se bodo še naprej nadaljevala. Kajpak noben avtor ne izreče določno misli, da so kristjani scela varni; celo španski duhovnik pusti (kot Sulpicij Sever) vrata odprta za zadnje, Antikristovo preganjanje.²⁰ Ampak ne glede na to so zdaj zagovorniki desetih preganjanj v vlogi optimistov, kakor so prej bolj kazali na brezupnost položaja kristjanov v poganski rimski državi, njihovi nasprotniki pa tisti, ki opozarjajo, da je preganjanje stalnica usode kristjanov in v oporo svoji tezi glasno navajajo zglede iz pokonstantinske dobe, tako znotraj cesarstva kot zunaj njega.²¹

Med v pričujoči razpravi obravnavanimi avtorji lahko samo Orozija prištejemo med zagovornike sheme desetih preganjanj, in to pravzaprav v njeni najbolj optimistični in (morda zato) v poznejših stoletjih najbolj uveljavljeni različici.²² Vsi drugi pisci se od Evzebijevega koncepta odmikajo. Laktancij ponuja bolj tradicionalno razlago apologetov, Avguštin samozadovoljni pogled na preganjanja izrecno zavrne in opozori na stalnost težav, v podobnem smislu pa se že kakšni dve desetletji prej izrazi Rufin, ko zelo v ospredje postavi preganjanji iz časa po konstantinskem preobratu.

II.

Laktancija lahko vsaj v kakem pogledu zares imamo za zadnjega predstavnika tistega toka apologetskega krščanskega slovstva, ki ga je začel Tertulijan in je zelo poudarjal maščevalno Božjo pravičnost.²³ Vodilna vloga slednje v *Smrtih preganjalcev* nedvomno pomembno narekuje avtorjev izbor petih preganjalcev pred Dioklecijanom in Galerijem, saj želi z opisom njihove usode bolj kot vse drugo opozoriti na delovanje Božje previdnosti v zgodovini. *Smrti preganjalcev* se pri ocenjevanju tega delovanja od *Božjih uredb*, nastalih med velikim preganjanjem, ločijo zlasti po veliko jasneje izraženi ugotovitvi, da bo Bog že na tem svetu in bolj ali manj takoj kaznoval preganjalce kristjanov s kruto usodo.²⁴ Da se bo spis razvijal v omenjeni smeri, programsko napove že v proemiju, ko se obrača na spoznavalca Donata:

¹⁹ Christensen, *Lactantius*, 10.

²⁰ Goetz, *Geschichtstheologie*, 65.

²¹ Prim. Zecchini, »Barbari,« 40 ss.

²² Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 302.

²³ Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 118.

²⁴ Heck, *Mē theomachein*, 199–203. Za tovrstna izvajanja gl. Laktancij, *Divinae institutiones* 5.23.

Qui insultaverant deo, iacent, qui templum sanctum everterant, ruina maiore ceciderunt, qui iustos excarnificaverunt, caelestibus plagis et cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt. Sero id quidem, sed graviter ac digne. Distulerat enim poenas eorum deus, ut ederet in eos magna et mirabilia exempla, quibus posterius discerent et deum esse unum et eundem iudicem digna videlicet supplicia impiis ac persecutoribus inrogare. De quo exitu nobis tificari placuit, ut omnes qui procul remoti fuerunt vel qui potestati sunt, scirent quatenus virtutem ac maiestatem suam in exstinguendis delendisque nominis sui hostibus deus summus ostenderit. Ab re tantum non est, si a principio, ex quo est ecclesia constituta, qui fuerint persecutores eius et quibus poenis in eos caelestis iudicis severitas vindicaverit, exponam. (Laktancij, *DMP* 1.5–8)

Tisti, ki so žalili Boga, ležijo, tisti, ki so bili uničevali sveti tempelj, so se zrušili s silnejšim padcem, tisti, ki so mrcvarili pravične, so zaradi nebeških udarcev in zasluženega trpljenja izpustili svoje hudodelske duše. To se je zgodilo sicer pozno, a je bilo trdo in primerno. Bog je namreč odložil kazni zanje, da bi v njih pokazal velike in čudovite zglede, ob katerih bi se zanamci poučili, da je Bog eden in da kot sodnik nalaga brezbožnim in preganjalcem primerne kazni. Sklenili smo pričevati o njihovem koncu, da bi vsi, ki so bili odmaknjeni od dogajanja ali ki bodo prišli za nami, vedeli, v kolikšni meri je najvišji Bog pokazal svojo moč in veličastvo v iztrebljanju in uničevanju sovražnikov svojega imena. Ni pa napak, če povem, kdo so bili preganjalci Cerkve od njenega začetka in s kakšnimi kaznimi se jim je maščeval strogi nebeški sodnik.

Potem ko bralce spomni na nedaven sramotni konec zadnjih preganjalcev, skoraj sočasno opozori, da je potrebno v njem gledati *magna et mirabilia exempla* Božjega delovanja v svetu in njegovega kaznovanja preganjalcev, kar bo skušal s svojim pisanjem ohraniti prihodnjim rodovom. Da pa bi povedanemu o tetrarhih, ki so se spozabili nad Cerkvijo, dal večjo težo, se mu zdi primerno v začetku pritegniti še ravno tako eksemplarično kaznovane zgodnejše preganjalce.

Tu pa je za Laktancija in vse apologetsko izročilo pred njim nastopila prva težava, na katero je najdoslednje opozarjal Heck.²⁵ Že Tertulijan bi v svojem spopadu z rimskim kredom, češ da rimsko pogansko bogoslužje zagotavlja rimski državi uspeh in da so tisti, ki tega bogoslužja ne opravljajo, krivi za namnožitve nesreč, z veseljem posegel po nasprotnih zgledih, iz katerih bi bilo razvidno, da so tisti, ki zanemarjajo pravo bogoslužje, v resnici pogani. A tak – iz Cicerona in retoričnega izročila dobro znani – kristjanom v prid obrnjeni *exemplum religionis neglectae* bi bil učinkovit le, ko bi protikrščanskemu ravnanju poganov (tudi cesarjev) sledila očitna in čim prejšnja Božja kazen. Za tovrstne primere pa so bili krščanski pisci v veliki zadregi. Vse,

²⁵ Prim. Heck, *Mē theomachein*, 136, 142 s., 172 in passim.

kar je uspelo apologetsko izročilo pred Laktancijem spraviti skupaj, so bili zgledi v Tertulijanovem spisu *Skapulu*²⁶ in dokaj nejasen Ciprijanov namig na Decijevo smrt preganjalca v boju z Goti leta 251.²⁷ Nuja, da kot preganjalce ožigosa tiste rimske vladarje, ki so zares doživeli mučen in neugleden konec (*mors persecutorum*), že v samem izhodišču bistveno okrne tudi Laktancijev manevrski prostor pri izbiri cesarjev za obravnavo v uvodnih poglavjih spisa.

Z Evzebijevoga seznama sta namreč takoj odpadla cesarja Trajan in Hadrijan, pa nenazadnje še v krščanskem izročilu o preganjanjih precej navzoči Septimij Sever (červno mu Tertulijan, od katerega Laktancij marsikaj pobere, ne obeša odgovornosti za lokalna preganjanja v času njegove vlade).²⁸ Po drugi strani je kar nekaj krščanstvu naklonjenih cesarjev (npr. Aleksander Sever ali Filip Arabec) doživelo nasilno smrt, kar tudi ni bilo ravno v prid Afričanovi tezi.²⁹ Hkrati avtorju *Smrti preganjalcev* nikakor ne gre za to, da bi postavil pod vprašaj Rim, njegova izročila in njegov imperij kot tak³⁰ (kakor tega ni počelo niti apologetsko izročilo, na katerega se je naslanjal). Zato je kljub Cambijevim pomislekom³¹ potrebno pripisati precejšnjo težo Laktancijevemu prizadevanju, da bi svoj katalog slabih vladarjev, pač v skladu s podmeno, da ti celo s preganjanji škodijo vsemu prebivalstvu in ne zgolj kristjanom,³² uskladal s predstavami poganskega senatnega historiografskega izročila.³³ Najbolj vidna je slednja poteza verjetno v opustitvi vključitve Marka Avrelija med preganjalce, čeprav je zanjo obstajala podlaga pri krščanskih predhodnikih in čeprav bi vladarjeva smrt mogla obveljati za *mors persecutoris*.³⁴ Iz podobnih razlogov je lahko odpadel še Trajan (o katerem se je Tertulijan, kot sem omenil v uvodnem poglavju, izrazil precej dvomno, ker mu kaj drugega niti ni preostalo), vendar pri njem na razpolago ni bilo niti strahotne smrti.

Jasno je, da niti drugega kriterija Laktancij ne more dosledno uveljavljati. Že Christensen in Inglebert sta opozorila na njegov odmik od poganskih prikazov pri dveh cesarjih 3. stoletja, pri Deciju in Avrelijanu.³⁵ Če Avrelij Viktor hvali junaško smrt Decija in njegovega sina na bojnem polju,³⁶ je to pač v kričečem nasprotju z besedami iz *Smrti preganjalcev*, da »profectus adversum Carpos, qui tum Daciam Moesiamque occupaverant, statimque circumventus a barbaris et cum magna exer-

²⁶ Gl. Tertulijan, *Ad Scapulam* 3.

²⁷ Ciprijan, *Ad Demetrianum* 17.1. Gl. še Heck, *Mē theomachein*, 173–180.

²⁸ Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 89.

²⁹ Cambi, *Uvod*, 9.

³⁰ Gl. predvsem Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 132 s.

³¹ Gl. Cambi, *Uvod*, 8.

³² Kot je posebej poudaril Prete, »Der geschichtliche Hintergrund,« 507 s.

³³ Kar poudarja vrsta raziskovalcev, mdr. Moreau, »Introduction,« 52 ss.; Corsaro, »Le mos maiorum,« 37; Christensen, *Lactantius*, 17; Zecchini, *Recherche*, 10; Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 139 in passim.

³⁴ Zecchini, *Recherche*, 10.

³⁵ Gl. Christensen, *Lactantius*, 66 s., in Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 136 s.

³⁶ Avrelij Viktor, *Liber de Caesaribus* 29.5.

citus parte deletus ne sepultura quidem potuit honorari, sed exutus ac nudus, ut hostem dei oportebat, pabulum feris ac volucris iacuit» (Laktancij, *DMP* 4.3), v čemer z drastičnim opisom vladarjeve posmrtné usode verjetno odmeva že omenjeni Ciprijanov (veliko manj jasni) opis, še bolj pa najbrž spomin na pogubne posledice Decijevega preganjanja, ki ga Heck (formalno pravilno) resda sploh ne uvršča med ukrepe, naperjene izključno zoper Cerkev,³⁷ ki pa je vendarle pustilo globoke rane, če ne zaradi drugega, zagotovo zaradi notranjih razprtij v krščanski skupnosti po koncu državne represije.³⁸

Ob liku cesarja Avrelijana je izhodiščni položaj nekoliko drugačen, saj mu je krščansko izročilo zaradi njegovega odnosa do znotrajkrščanskih sporov (zlasti v primeru Pavla iz Samosate) bolj naklonjeno kot Deciju,³⁹ pogansko pa manj. Avrelij Viktor ga resda slika kot sposobnega in vojaško uspešnega vladarja,⁴⁰ medtem ko Evtropij kljub nekaterim pozitivnim oznakam ne pozabi poudariti njegove krutosti.⁴¹ Za Laktancijevo odločitev, da Avrelijana uvrsti na seznam preganjalcev (četudi je protikrščanske ukrepe šele načrtoval, ni pa z njimi začel), je bila verjetno odločilna njegova nenadna kruta smrt, ne da bi mu to pozneje zagotovilo stalno mesto med preganjalci, saj ga je Sulpicij Sever izpustil.⁴²

Ob upoštevanju obeh temeljnih vodil, omenjenih zgoraj, in nekaterih drugih dejavnikov so se v Laktancijevem preganjalskem kanonu znašli »neproblematični« Neron, Domicijan in Valerijan, glede katerih so bili pogani in kristjani soglasni, družbo pa sta jim, kot rečeno, delala Decij in Avrelijan, zadnji preganjalec pred tetrarhi. Za opise njihovih preganjanj in iz njih izviraajočih koncev v Afričanovi narativi je značilno, da so izjemno kratki in površni,⁴³ saj niti posledicam protikrščanskega nastopanja teh cesarjev pisec ne posveča velike pozornosti. Edina izjema je precej obširen opis sramotne Valerijanove usode po porazu s Perzijci, ki je hkrati najbolj klicala po plastičnem prikazu.

Zanimivo bi bilo nekaj besed nameniti še vprašanju, ki je tako mučilo krščanske pisce kakšno stoletje po nastanku *Smrti preganjalcev*, namreč kako bo s preganjanji v prihodnosti. Ali trenutni poraz preganjalcev pomeni tudi konec preganjanj nasploh? Zdi se, da Laktancijev triumfalizem, ki mu ga tako oponaša Momigliano,⁴⁴ bolj kaže proti drugi možnosti. Ampak po drugi strani se Afričan z doslednim govorjenjem o pravkar minulem preganjanju izogne predaljnosežnim sklepom, tako v proemiju kot v epilogu. V proemiju tako pravi: »Ecce, adeptis omnibus adversariis, restituta per orbem tranquillitate, profligata nuper ecclesia rursus exurgit et maiore gloria tem-

³⁷ Heck, *Mē theomachein*, 150 s.

³⁸ Gl. Piétri in Piétri, *Geschichte des Christentums* 2, 162–167.

³⁹ Prim. Evzebij, *HE* 7.30.19.

⁴⁰ Avrelij Viktor, *Liber de Caesaribus* 35.

⁴¹ Evtropij, *Breviarium* 9.13.

⁴² Inglebert, *Les Romains Chrétiens*, 138.

⁴³ Cambi, *Uvod*, 9.

⁴⁴ Momigliano, »Pagan and Christian Historiography,« 57. Prim. še Zecchini, *Rcherche*, 15.

plum dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordia domini fabricatur» (Laktancij, *DMP* 1.2 s.). Kajpak bi bilo mogoče *ademptis omnibus adversariis* razumeti kot konec vseh nasprotnikov Cerkve nasploh, a oznaka se prav lahko nanaša zgolj na preganjalce med tetrarhi. Tudi povedano o vnovični rasti krščanske skupnosti po preganjanjih kljub evforičnim tonom ne pomeni nujno, da v prihodnosti ne bo še kakšnih rušilnih pretresov. Podobno bi lahko rekli za Laktancijeva sklepna razmišljanja v spisu, ko še enkrat glasno proslavi triumf krščanskega Boga:

Ubi sunt modo magnifica illa et clara per gentes Ioviorum et Herculiorum cognomina, quae primum a Dioclete ac Maximiano insolenter adsumpta ac postmodum ad successores eorum translata vigerunt? Nempe delevit ea dominus et erasit de terra. Celebremus igitur triumphum dei cum exultatione, victoriam domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturnisque precibus celebremus, ut pacem post annos decem plebi suae datam confirmet in saeculum. Tu praecipue, Donate carissime, qui a deo mereris audiri, dominum deprecare, ut misericordiam suam servet etiam famulis suis propitius ac mitis, ut omnes insidias atque impetus diaboli a populo suo arceat, ut florentis ecclesiae perpetuam quietem custodiat. (Laktancij, *DMP* 52.3–5)

Kje so zdaj tisti veličastni in slavni vzdevki rodov Jovijcev in Herkulijcev, ki sta jih kot prva objestno privzela Diokles in Maksimijan in so pozneje cveteli, preneseni na njune naslednike? Gospod jih je seveda uničil in zbrisal z zemlje. Vriskajoč torej praznujmo Božji triumf, obhajajmo Gospodovo zmago s hvalnicami, slavimo jo z molitvami podnevi in ponoči, da bi mir, ki ga je po desetih letih naklonil svojemu ljudstvu, utrdil na veke. Še zlasti ti, Donat, ki si bil vreden, da te je Bog uslišal, prosi Gospoda, naj v naklonjenosti in blagosti ohrani usmiljenje do svojih služabnikov, naj od svojega ljudstva odvrta vse hudičeve pasti in napade in naj cvetoči Cerkvi zagotavlja večni mir.

Tukaj se avtor z omembo propada Jovijcev in Herkulijcev bolj neposredno naveže na pravkar minule preizkušnje (prav tako na mestu, kjer govori o koncu desetletnega preganjanja). Toda toni, ki jih uporablja v nadaljevanju, hkrati bolj kot tisti z začetka spisa kažejo na njegovo prepričanje, da podobnih preizkušenj v prihodnosti ne bo več, čeprav ga iz previdnosti zavije v pajčolan poziva k molitvi za ohranitev pridobljenega *pacem* in *quietem*, pri čemer pa vendarle s precejšnjo gotovostjo upa na trajnost takega stanja, kar pokaže z izbiro izrazov.

III.

Kronološko bi bilo resda bolj upravičeno, da bi se po Laktanciju najprej posvetil razmisleku o pregnanjanjih v Rufinovi *Cerkveni zgodovini*, vendar bom slednji spis zaenkrat pustil ob strani in ga obravnaval pozneje v povezavi z Avguštinovimi izvajani. Pred tem bom nekaj prostora namenil najbolj znani različici drugega miselnega modela, ki je krožil med poznoantičnimi kristjani in o katerem sem spregovoril že v začetku razprave. Gre za Orozijevo shemo desetih pregnanjanj, kakor jo je predstavil v *Zgodovini proti poganom* in jo učinkovito povezal s starozavezno pripovedjo o desetih egiptovskih nadlogah.

Drugače kot Evzebij, ki je, kot smo videli, prav tako naštel deset pregnanjanj, je španski duhovnik svoje bralce vestno sproti opominjal na zaporedno številko pregnanjanj v svojem modelu. Prva dva pregnjalca, Neron in Domicijan, pri tem kajpak nista bila problematična, saj je glede njune neslavne vloge soglašalo celotno krščansko izročilo. Prva razlika med njegovim in Laktancijevim prikazom nastopi z uvrstitvijo na seznam pregnjalcev v rimskem poganskem izročilu za najboljšega⁴⁵ razglašanege cesarja Trajana. Po eni strani taka Orozijeva sodba nikakor ni brez zgodnejših predhodnikov (kristjani so seveda poznali Trajanov reskript Pliniju, spomnim naj tudi na Tertulijanovo oceno in na Evzebijovo poročilo), po drugi strani pa je tik pred njim podobno ravnal že Sulpicij Sever,⁴⁶ za katerega je resda potrebno pripomniti, da je bil rimski poganski dediščini naklonjen neprimerno manj od večine krščanskih zgodovinarjev,⁴⁷ hkrati pa je opozoril na Trajanovo ustavitev pregnanjanj, ko je postalo jasno, da kristjanom ne morejo do živega. Ob poročilih predhodnikov je Orozijevo odločitev, da Trajanu odkaže mesto na svoji »črni listi«, nedvomno olajšalo tudi dejstvo, da mu ni bilo kot Laktanciju potrebno iskati dokazov za sramoten pregnjalčev konec, saj je v njegovem konceptu zadostovalo opozarjanje na nesreče, ki so zaradi vladarjevih dejanj zadele rimsko državo ali mesto. V konkretnem primeru so bile to požar Neronove *Domus aurea*, potres v Aziji in velika judovska vstaja v vzhodni diaspori ob koncu Trajanove vladavine.⁴⁸

Nekoliko nenavadna je ob upoštevanju Trajanove vloge nasprotnika Cerkve izjemno pozitivna slika, ki jo Orozij naslika že o njegovih vojaških uspehih v 7.12.2, še bolj pa podoba cesarja iz Hispanije zasije, ko ga postavi ob bok Teodoziju, ki je zanj kakor za Rufina najpopolnejši cesar. Ob Gracijanovi izbiri poznejšega zadnjega vladarja celotne rimske države namreč zapiše:

Anno ab Urbe condita MCXXXII Gratianus quadragesimus ab Augusto post mortem Valentis sex annis imperium tenuit, quamvis iam dudum antea cum pa-

⁴⁵ Prim. Bratož, *Rimska zgodovina*, 270.

⁴⁶ Sulpicij Sever, *Chronicorum libri* 2.31.2.

⁴⁷ Zecchini, »Latin Historiography,« 336 s.

⁴⁸ O takih nesrečah pod Trajanom piše Orozij 7. 12.4–7. Gl. Lippold, »Commento,« 482.

truo Valente et cum Valentiniano fratre regnaret. Qui cum adflictum ac paene conlapsum rei publicae statum videret, eadem provisione, qua quondam legerat Nerva Hispanum virum Traianum, per quem res publica reparata est, legit et ipse Theodosium aequae Hispanum virum et restituendae rei publicae necessitate apud Sirmium purpura induit orientisque et Thraciae simul praefecit imperio. (Orozij 7.34.2)

Leta 1132 po ustanovitvi mesta je kot štirideseti po Avgustu oblast imel šest let v rokah Gracijan, čeprav je bil že prej vladal s stricem Valensom in bratom Valentinijanom. Ko je spoznal nezavidljivo in skoraj uničeno stanje države, je z isto skrbjo, s katero je nekdanj Nerva izbral moža iz Hispanije Trajana, ki je okreplil državo, tudi sam izbral Teodozija, prav tako Španca, in mu zaradi potrebe po obnovi države v Sirmiju nadel škrlat ter ga hkrati postavil na čelo Vzhoda in Trakije.

Čeprav pozneje ob primerjavi obeh vladarjev iz svoje ožje domovine ugotavlja nesporne prednosti krščanskega cesarja,⁴⁹ vendarle ni moč prezreti njegovega priznanja cesarju preganjalcu, da je »popravlil« državo. V istem duhu je njegovo poročilo o Trajanovi protikrščanski dejavnosti ugodnejše od Tertulijanove dvoumne oznake in primerljivo z (resda precej krajše izraženim) mnenjem Sulpicija Severa. Orozij namreč ugotavlja, da je sicer zapovedal usmrtitve kristjanov, ki bi zavrnilo žrtvovanje malikom, da pa je »Plinii Secundi, qui inter ceteros iudices persecutor datus fuerat, relatu admonitus, eos homines praeter confessionem Christi honestaque conventicula nihil contrarium Romanis legibus facere, fiducia sane innocentis confessionis nemini mortem gravem ac formidulosam videri, rescriptis illico lenioribus temperavit edictum« (ibid., 7.12.3). Ob tem pisec sicer zmotno meni, da je Trajan s svojim reskriptom po prejemu Plinijevega poročila o neškodljivosti kristjanov ublažil protikrščanski edikt, ki naj bi ga bil najprej izdal.⁵⁰

Če Laktancij med Domicijanom in drugo polovico 3. stoletja ne navaja nobenega preganjalca med cesarji, Orozij iz tega časa na seznam uvrsti ista imena kot Evzebij v *Cerkveni zgodovini*, namreč Marka Avrelija, Septimija Severa in Maksimina Tračana.⁵¹ Za vse zapise o njih je značilno, da je obsegu preganjanj in njihovim žrtvam namenjenega izredno malo prostora, kar je bilo opaziti že pri Laktancijevih opisih zgodnjih preganjanj. Največkrat se pisec zadovolji zgolj s stereotipno ugotovitvijo, da je bilo mučencev veliko. Več prostora kajpak v skladu s temeljno naravnostjo svojega dela vedno namenja kaznim, ki so po zatiranju Cerkve zadele njegove protagoniste in zlasti njihove podložnike.

Nič drugače ni ob njegovi obravnavi dveh najmanj spornih članov njegovega

⁴⁹ Goetz, *Geschichtstheologie*, 30 in 92 s.

⁵⁰ Lippold, »Commento«, 482.

⁵¹ Orozij 7.15.4 (Mark Avrelij), 7.17.4 (Septimij Sever), 7.19.1–2 (Maksimian Tračan).

zboru pregnjalcev, Decija in Valerijana.⁵² Seveda pa si ni mogel kaj, da se ne bi za Laktancijem tudi on dlje pomudil ob Valerijanovih tegobah v perzijskem ujetništvu, čeprav je po svoji navadi spet obširneje predstavil nesreče, ki so zaradi vladarjevih dejanj prizadele rimsko državo kot celoto. V tem okviru je le malo prijaznih besed našel celo za v Evzebijevi *Cerkveni zgodovini* pozitivno prikazanega Valerijanovega sovladarja in poznejšega naslednika Galiena,⁵³ kar je po eni strani pogojeno z vrsto nesreč, ki so v času njegove vlade zadele državo (zaradi česar v Orozijevi perspektivi Galien ni mogel obveljati za pretirano dobrega vladarja), po drugi strani nemara tudi z vplivom prosenatnega zgodovinskega izročila, za katero je bil Galien lahkoživec.⁵⁴

Ambivalentnost istega izročila se odraža v Špančevi obravnavi drugega Galienovega naslednika Avrelijana. Kakor Evzebij in Laktancij ga sicer prišteje med pregnjalce (razglasi ga za devetega med njimi), vendar zapis o njegovih pripravah nanj doda šele ob koncu poročila, polnega laskavih oznak in hvaljenja vladarjevih uspehov.⁵⁵ To je hkrati eno redkih Orozijevih mest, kjer se cesarjeva (nasilna) smrt v Laktancijevih tirnicah neposredno navezuje na pregnjalško dejavnost.⁵⁶

Potem ko pregnjalcem 2. in 3. stoletja slednjič doda še veliko pregnjanje, ki ga v vzhodnem delu države pripiše Dioklecijanu, v zahodnem Maksimijanu in za katero porabi – drugače od Laktancija – komaj kaj več besed kot za prejšnja,⁵⁷ se mora soočiti z očitki, da je kljub strahotnemu obsegu in razsežnostim protikrščanskih ukrepov v času tetrarhov (pisec sicer zdaj govori le o Maksimijanu) samo obdobje minilo domala brez pretresov za vladarje in državo.⁵⁸ Na omenjeni očitek avtor *Zgodovine proti poganom* odgovori s sopostavitvijo desetih starozaveznih egiptovskih nadlog in desetih pregnjanj kristjanov v rimski državi.⁵⁹ V začetku se, da bi naredil svoje pisanje učinkovitejše za poganskega bralca, za pričevanje o Mojzesu (kakor že v prvi knjigi)⁶⁰ namesto na svetopisemska poročila sklicuje na Pompeja Troga in Tacita:⁶¹

In primo libello expositum a nobis est, Pompeium Trogum et Cornelium Tacitum commemorasse non plene quidem, nostrum vero Moysen, etiam ipsorum testimonio fidelem, fideliter sufficienterque dixisse, Aegyptios et regem eorum,

⁵² Orozij 7.21.2 (Decij) in 7.22.3 (Valerijan).

⁵³ Evzebij, *HE* 7.23. Prim. Piétri in Piétri, *Geschichte des Christentums* 2, 171–174.

⁵⁴ Gl. Evtropij, *Breviarium* 9.8; Avrelij Viktor, *Liber de Caesaribus* 33.6. Prim. še Zecchini, *Richerche*, 13.

⁵⁵ Orozij 7.23.3–6.

⁵⁶ Sicer temu pri Oroziju običajno ni tako, kakor sem že omenil. O tem piše Zecchini, »Latin Historiography,« 325.

⁵⁷ Orozij 7.25.13.

⁵⁸ Gl. Paschoud, »La polemica,« 119.

⁵⁹ Za obširni analizi tega pasusa prim. Paschoud, »La polemica,« 119–125, in Goetz, *Geschichtstheologie*, 30–33 in 64–65. Gl. še Marrou, »Geschichtsphilosophie,« 754.

⁶⁰ Gl. Orozij 1.10.2–4.

⁶¹ Goetz, *Geschichtstheologie*, 25 z op. 111.

cum populum Dei servire intentum et paratum Deo suo, impediendae devotionis instinctu ad lutum paleasque revocarent, decem acerbissimis plagis fuisse vexatos. Deinde violentia malorum edomitos non solum coegisse festinantem sed etiam propriis suis argenteis et aureis vasis accumulavisse. Post, oblitos plagae suae et cupidus praedae indebitae, invidos etiam religionis alienae, dum innocentes avide persequuntur, mari Rubro ultime receptos omnes funditus interisse. Quod ego nunc refero ac renuntio, etsi forte fide non acceptatum, exitu tamen probandum, quia haec in figura nostri facta sunt. Uterque populus unius Dei est, una populi utriusque causa. Subdita fuit Israhelitarum synagoga Aegyptiis, subdita est Christianorum ecclesia Romanis. Persecuti sunt Aegyptii, persecuti sunt et Romani. Decem ibi contradictiones adversus Moysen, decem hic edicta adversus Christum; diversae ibi plagae Aegyptiorum, diversae hic calamitates Romanorum. (Orozij 7.27.1–3)

V prvi knjigi smo pokazali, da sta Pompej Trog in Kornelij Tacit resda ne na dolgo omenila, naš Mojzes, ki je tudi po njunem pričevanju zanesljiv, pa je zanesljivo in v zadostni meri povedal, da je Egipčane in njihovega kralja napadlo deset zelo hudih nadlog, ker so Božje ljudstvo, ki je želelo in bilo pripravljeno služiti svojemu Bogu, z namenom, da bi ovirali njegovo pobožnost, poklicali nazaj k blatu in plevam. Da nato, potem ko so jih ukrotile nasilne nesreče, niso zgolj priganjali tega ljudstva, ko je hitelo stran, marveč so ga celo zasipali s svojimi srebrnimi in zlatimi posodami. Da so pozneje, ker so pozabili na svojo stisko in si zaželeli nezasluženi plen, pa tudi, ker so bili sovražni do tujega verovanja, naposled vsi do zadnjega umrli v Rdečem morju, medtem ko so zagreto zasledovali nedolžne. Zadevo sedaj pripovedujem in o njej poročam, čeprav je morda niste sprejeli v veri, vendar morate pritrditi njenemu koncu, ker se je to zgodilo v naši podobi. Obe ljudstvi sta ljudstvi enega Boga, ena je zadeva obeh ljudstev. Shodnica Izraelcev je bila podvržena Egipčanom, krščanska cerkev pa Rimljanom. Preganjalci so bili Egipčani, pregnjalci ravno tako Rimljani. Tam je bilo deset ugovorov Mojzesu, tukaj deset odlokov proti kristjanom; tam različne nadloge nad Egipčani, tukaj različne nesreče nad Rimljani.

Orozij najprej napelje niti svoje primerjave. Opozori na popuščanje Egipčanov po preteku desetih nadlog in na njihovo zasledovanje Judov kljub nadlogam vse do Rdečega morja, kjer slednjič propadejo. Nato primerjavo zacementira z več analogijami: tako Mojzesovi rojaki kot kristjani v rimskem cesarstvu so bili Božje ljudstvo, oboji pa so bili sužnji krivičnih gospodarjev, Judje Egipčanov in kristjani (poganskih) Rimljanov. Omenjeni gospodarji so pripadnike Božjega ljudstva slednjič priganjali: Egipčani so desetkrat zavrnilo Mojzesovo prošnjo, naj odpustijo njegovo ljudstvo, poganski vladarji so izdali deset protikrščanskih odlokov. Kazen za to so bile po Oroziju v obeh primerih priganjanjem po številu enake nadloge.

Sledi obširna primerjava nadlog z Božjimi kaznimi po slehernem izmed preganjanj. Najdaljnosežnejše sklepe, ki so kmalu postali predmet kritike, o čemer bom spregovoril pozneje, je izpeljal po primerjavi desete nadloge z epilogom velikega preganjanja:

Ibi postremo decima plaga, quae et novissima omnium fuit, interfectio filiorum, quos primos quique genuerant: hic nihilo minus decima id est novissima poena est omnium perditio idolorum, quae primitus facta in primis amabant.

Ibi rex potentiam Dei sensit probavit et timuit ac per hoc populum Dei liberum abire permisit: hic rex potentiam Dei sensit probavit et credidit ac per hoc populum Dei liberum esse permisit. Ibi numquam postea populus Dei ad servitutem retractus: hic numquam postea populus Dei ad idololatriam coactus est. Ibi Aegyptiorum vasa pretiosa Hebraeis tradita sunt: hic in ecclesias Christianorum praecipua paganorum templa cesserunt. Sane illud, ut dixi, denuntiandum puto, quia, sicut Aegyptiis post has decem plagas dimissos Hebraeos persequi molientibus inruit per superductum mare aeterna perditio, ita et nos quidem libere peregrinantes superventura quandoque persecutio gentilium manet, donec mare Rubrum, hoc est ignem iudicii, ipso domino nostro Iesu Christo duce et iudice transeamus. Hi vero, in quos Aegyptiorum forma transfunditur, permessa ad tempus potestate saevientes gravissimis quidem permissu Dei Christianos cruciatibus persequuntur; verumtamen idem omnes inimici Christi cum rege suo Antichristo accepti stagno ignis aeterni, quod magna impediante caligine dum non videtur intratur, perpetuam perditionem immortalibus arsuri suppliciis sortientur. (Orozij 7.27.13–16)

Tam je bila naposled deseta nadloga, ki je bila hkrati med vsemi zadnja, pomor prvorojenih sinov: tukaj je ravno tako deseta, to je zadnja nadloga, poguba vseh malikov, ki so jih (Rimljani) najbolj ljubili, ker so jih najprej ustvarili.

Tam je kralj občutil in izkusil Božjo moč, se je ustrašil in po njej dovolil Božjemu ljudstvu prosto oditi. Tukaj je kralj občutil in izkusil Božjo moč in veroval vanjo ter po njej dovolil Božjemu ljudstvu prosto živeti. Tam ni bilo Božje ljudstvo nikoli več odvlčeno nazaj v sužnost: tukaj ni bilo Božje ljudstvo nikoli več prisiljeno v malikovanje. Tam so Egipčani Hebrejcem izročili dragocene posode: tukaj so se pomembna poganska svetišča spremenila v krščanske cerkve. Kakor sem dejal, je po mojem mnenju treba povedati, da, kakor je Egipčane, ko so snovali preganjanje po teh desetih nadlogah odpuščenih Hebrejcev, zadelo večno pogubljenje v podobi morja, ki jih je zalilo, tudi nam, ki sicer prosto romamo, nekoč preostaja pogansko preganjanje, dokler ne bomo pod vodstvom in po razsodbi samega našega gospoda Jezusa Kristusa šli čez Rdeče morje, se pravi čez ogenj sodbe. Ti pa, v katere se je prelila podoba Egipčanov, bodo z močjo, ki jim bo dana za določen čas, z Božjim dovoljenjem divjali in strahovito preganjali kristjane. Vendar bodo vsi Kristusovi

sovražniki s svojim vladarjem Antikristom deležni večnega pogubljenja, ko bodo za kazen goreli v nesmrtnih plamenih, vrženi v ognjeno jezero, v katerega se vstopi, ne da bi ga videli, ker to preprečuje gosta megla.

Odločilno vprašanje je kajpak bilo, kaj bo po desetem preganjanju. Pomeni to konec preganjanj ali pa so slednja možna tudi v prihodnosti? Lahko zapišem, da je Orozijev odgovor podoben Laktancijevemu. Čeprav ni povsem ekspliciten, je vendarle dokaj optimističen. Ker je moral povedati, kako se je Bog po njegovem odzval na veliko preganjanje, je dokaj razumljivo, da je izrekel precej pogumno trditev: desetemu preganjanju niso sledile zgolj posamične nesreče, marveč kar smrt poganstva, saj potlej kristjanov nihče več ni silil k žrtvovanju malikom, poganski templji pa so se morali umakniti krščanskim svetiščem,⁶² kar je po Orozijevo ustrezna posodam, ki so jih Egipčani prepustili Hebrejcem ob odhodu iz Egipta. Takšno stališče pušča le malo prostora za kakšno naslednje preganjanje, čeravno ob sklicevanju na poznejšo egipčansko odpravo za nekdanjimi sužnji navrže še ugotovitev, da krščansko občestvo čaka še sklepno pogansko preganjanje pod Antikristovim vodstvom. A celo tukaj, kakor je ugotovil Paschoud,⁶³ dokaj jasno izrazi prepričanje o zagotovljenem prehodu kristjanov čez Rdeče morje, ki se pod Kristusovim vodstvom nimajo česa bati, medtem ko njihove nasprotnike prav tako kot Egipčane čaka *stagnum ignis aeterni*. Kajpak je res, da Orozij ve za preganjanja v času po Konstantinu in jih vsaj na kratko omeni, s čimer vsaj posredno prizna možnost mučeništva tudi v krščanskih časih,⁶⁴ toda že z njihovo neuvrstitvijo v svoj seznam preganjanj (pa tudi s tem, da za razliko od prejšnjih desetih zanje ne uporabi izraza 'preganjanje') kaže na njihov manjši pomen.

Bržkone ne zgrešimo bistveno, če kljub drugačni shemi preganjanj Orozijevo končno sodbo o položaju Cerkve po koncu velikega preganjanja in nastopu krščanskih časov postavimo ob bok Laktancijevi. Izkaže se torej, da se obe temeljni predstavitvi predkonstantinskih protikrščanskih ukrepov iz pozne antike razlikujeta zgolj v odnosu do rimske poganske preteklosti, ne pa v oceni položaja krščanstva v (po)konstantinski rimski sedanjosti. Čeprav se oba avtorja spretno izogneta preveč usodnim opredelitvam, imata vendarle oba vseskozi na jeziku trditev, da za kristjane nevarnosti ni več. Ob majhni pozornosti, ki jo je bralstvo v poznejših desetletjih zaradi popolnoma spremenjenega položaja namenjalo *Smrtim preganjalcev*, je k bistveno burnejšim odzivom na Orozijeva izvajanja o preganjanjih gotovo prispevalo doslednejše teološko utemeljevanje, ki ga je uporabil za potrditev svojih tez. Po drugi strani je verjetno prav slednje zagotovilo njegovi različici največji uspeh v srednjeveškem krščanskem imaginariju.

Nekaj let pred nastankom pravkar obravnavane različice se je Sulpicij Sever,

⁶² Paschoud, »La polemica,« 120.

⁶³ Paschoud, »La polemica,« 123.

⁶⁴ Kot opozarja Zecchini, »Latin Historiography,« 326.

ki je prav tako uporabljal vzporednico z desetimi egiptovskimi nadlogami, v svoji kroniki kritikam izognil tako, da je število že končanih preganjanj zmanjšal na devet in deseto, zadnje, v dobri milenaristični maniri pridržal za Antikrista in konec sveta (na Antikristovo preganjanje Orozij resda namiguje, a precej mimogrede in po končanih desetih preganjanjih).⁶⁵ Takšen pristop je razumljivo terjal spremembe v kanonu preganjalcev, kamor je Sulpicij Sever kot praktično edini krščanski pisec umestil Hadrijana⁶⁶ (slednji je zaradi v izvorniku neohranjenega reskripta Miniciju Fundanu,⁶⁷ pa tudi zaradi zatrtja judovskega upora Bar Kohba in prepovedi vstopa Judom v Jeruzalem med kristjani užival precejšen ugled),⁶⁸ le da je svoj zapis o četrtem preganjanju pospremil s podobnim komentarjem kot tistega o Trajanovem, češ da si je vladar pozneje premislil in prepovedal nadaljnje ukrepe zoper kristjane. Da bi prišel do številke devet, je na drugi strani črtal omembi Septimija Severa in (tako ali tako dvomljivega, a kar pri treh ključnih avtorjih upoštevanega) Avrelijana. Tako se je izognil predaljnosežnim teološkim posledicam, ki jih Orozija očitno ni bilo strah.

IV.

Toliko glasnejšo nejevoljo je prikaz preganjanj v rimski državi v *Zgodovini proti poganom* zbudil pri naročniku besedila Avguštinu. Če je svoje siceršnje nezadovoljstvo v glavnem pokazal tako, da se za Orozijeve zapise ni zmenil ali pa je, kadar je imel na razpolago tudi njegovo različico, uporabil konkurenčno,⁶⁹ ga v primeru kanona preganjanj izrazi precej na glas. In čeprav se celo zdaj odreče poimenovanju španskega duhovnika, ni nobenega resnega dvoma, kdo se skriva za njegovo oznako *nonnulli*.⁷⁰ V *Božjem mestu* se najprej obregne ob seznam protikrščanskih cesarjev, ki je natanko tak kot pri Oroziju, nato pa tudi ob njegovo podmeno o zadnjem Antikristovem preganjanju, ki naj bi ustrezalo egiptovskemu zasledovanju Hebrejcev do Rdečega morja in bi hkrati zapečatilo poraz vseh nasprotnikov novega Božjega ljudstva. Avguštin pravi takole:⁷¹

Proinde ne illud quidem temere puto esse dicendum sive credendum, quod nonnullis visum est vel videtur, non amplius ecclesiam passuram persecutiones usque ad tempus Antichristi, quam quot iam passa est, id est decem, ut undecima eademque

⁶⁵ Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 301; Zecchini, »Latin Historiography«, 336.

⁶⁶ Sulpicij Sever, *Chronicon libri 2*.31.6.

⁶⁷ Ohranil se je kot dodatek k Justinovi *Prvi apologiji*. Besedilo prinaša Evzebij, *HE* 4.9.1–3.

⁶⁸ Guyot in Klein, *Das frühe Christentum*, 325 s.

⁶⁹ Zecchini, »Barbari«, 55 s.; Hamm in Meier, »Orosius«, 537.

⁷⁰ Paschoud, »La polemica«, 121; O'Daly, *Augustine's City of God*, 262.

⁷¹ O njegovih zavrnitvi Orozijeve sheme gl. med drugim Goetz, *Geschichtstheologie*, 64–65; D'Elia, »Storia e teologia«, 448–450; Zecchini, »Barbari«, 56; Markus, *Saeculum*, 53–54; O'Daly, *Augustine's City of God*, 194.

novissima sit ab Antichristo. Primam quippe computant a Nerone quae facta est, secundam a Domitiano, a Traiano tertiam, quartam ab Antonino, a Severo quintam, sextam a Maximino, a Decio septimam, octavam a Valeriano, ab Aureliano nonam, decimam a Diocletiano et Maximiano. Plagas enim Aegyptiorum, quoniam decem fuerunt, antequam exire inde inciperet populus Dei, putant ad hunc intellectum esse referendas, ut novissima Antichristi persecutio similis videatur undecimae plagae, qua Aegyptii, dum hostiliter sequerentur Hebraeos, in mari Rubro populo Dei per siccum transeunte perierunt. Sed ego illa re gesta in Aegypto istas persecutiones propheticas significatas esse non arbitrator; quamvis ab eis, qui hoc putant, exquisite et ingeniose illa singula his singulis comparata videantur, non prophetico spiritu, sed coniectura mentis humanae, quae aliquando ad verum pervenit, aliquando fallitur. (Avguštin, *De civitate Dei* 18.52)

Zato menim, da ne smemo nespametno govoriti ali verjeti niti tega, kar se je zdelo ali se zdi nekaterim, da namreč cerkev do Antikristovega časa ne bo več trpela pregnjanj razen teh, kolikor jih je že pretrpela, se pravi deset, tako da bi bilo enajsto in zadnje pregnjanje Antikristovo. Za prvo štejejo tisto, ki ga je izvedel Neron, za drugo Domicijanovo, za tretje Trajanovo, za četrto Antoninovo, za peto Severovo, za šesto Maksiminovo, za sedmo Decijevo, za osmo Valerijanovo, za deveto Avrelijanovo, za deseto Dioklecijanovo in Maksimijanovo. Ker je bilo namreč egiptovskih nadlog, preden je začelo Božje ljudstvo odhajati (iz Egipta), deset, menijo, da jih je treba povezati s tem premislekom, da bi bilo zadnje Antikristovo pregnjanje videti podobno enajsti nadlogi, med katero so Egipčani, ker so sovražno zasledovali Hebrejce, umrli v Rdečem morju, medtem ko je šlo Božje ljudstvo po suhem. A sam sodim, da ta dogodek v Egiptu ne nakazuje preroško omenjenih pregnjanj. Čeprav se zdi, da so tisti, ki tako mislijo, izčrpno in bistroumno potegnili vzporednice med enim in drugimi dogodki, tega niso storili s preroškim duhom, marveč z domnevmi človeškega uma, ki včasih dospje do resnice, včasih pa se moti.

Škof iz Hipona Orozijevo domnevo o koncu pregnjanj do zaključnega Antikristovega pobija z eno temeljnih tez svojega *Božjega mesta*, da namreč zgodovinskimi dogodki, o katerih ne poroča Sveto pismo, ker so se zgodili v času po njegovem nastanku, ni moč pripisovati preroškega pomena in jih v nobenem primeru ni moč šteti za »sveto zgodovino«. ⁷² V ozadju njegove jeze na Špančev pisanje pa je tudi njegovo prizadevanje za sekularizacijo domnevnih »krščanskih časov« in rimskega cesarstva, v okviru katerega naj bi se slednji udejanjali, in k čemur Orozij s svojo optimistično in prorimsko vizijo sodobne zgodovine niti najmanj ne prispeva. ⁷³ Na površini Avguštin v nadaljevanju svoje zavrnitve skuša dokazati, da so pregnjanja

⁷² O tem obširno Markus, *Saeculum*, predvsem 8–21.

⁷³ Gl. denimo Tanz, »Orosius,« 342 s.

po eni strani spremljala Cerkev od nekdanj (ne šele od Nerona) in da bodo ostala njeni spremljevalci vse do konca. V potrditev svoje trditve se na moč trudi napaberkovati kar največ zgledov mučeništva, do katerih je prišlo zunaj »kanoničnih« preganjanj. Za pokušino navajam zgolj uvodni in sklepni razdelek omenjenega dokazovanja:

Quid enim, qui hoc sentiunt, dicturi sunt de persecutione, qua ipse Dominus crucifixus est? In quo eam numero posituri? Si autem hac excepta existimant computandum, tamquam illae numerandae sint, quae ad corpus pertinent, non qua ipsum caput est appetitum et occisum: quid agent de illa, quae, postea quam Christus ascendit in caelum, Hierosolymis facta est, ubi beatus Stephanus lapidatus est, ubi Iacobus frater Iohannis gladio trucidatus, ubi apostolus Petrus ut occideretur inclusus et per angelum liberatus, ubi fugati atque dispersi de Hierosolymis fratres, ubi Saulus, qui postea Paulus apostolus factus est, vastabat ecclesiam, ubi ipse quoque iam fidem, quam persequebatur, evangelizans, qualia faciebat, est passus, sive per Iudaeam sive per alias gentes, quacumque Christum ferventissimus praedicabat? Cur ergo eis a Nerone videtur ordiendum, cum ad Neronis tempora inter atrocissimas persecutiones, de quibus nimis longum est cuncta dicere, ecclesia crescendo pervenerit? Quod si a regibus factas persecutiones in numero existimant esse debere: rex fuit Herodes, qui etiam post ascensum Domini gravissimam fecit. [...]

Nisi forte non est persecutio computanda, quando rex Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cum ibi non essent nisi catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt, sicut a quibusdam fratribus, qui tunc illic pueri fuerant et se ista vidisse incunctanter recordabantur, audivimus? Quid modo in Perside? Nonne ita in Christianos ferbuit persecutio (si tamen iam quievit), ut fugientes inde nonnulli usque ad Romana oppida pervenerint? Haec atque huius modi mihi cogitanti non videtur esse definiendus numerus persecutionum, quibus exerceri oportet ecclesiam. Sed rursus adfirmare aliquas futuras a regibus praeter illam novissimam, de qua nullus ambigit Christianus, non minoris est temeritatis. Itaque hoc in medio relinquimus neutram partem quaestionis huius astruentes sive destruentes, sed tantummodo ab adfirmandi quodlibet horum audaci praesumptione revocantes. (Avguštin, *De civitate Dei* 18.52)

Kaj bodo namreč tisti, ki tako mislijo, porekli o preganjanju, med katerim je bil križan Gospod sam? V katero od teh desetih ga bodo uvrstili? Če pa sodijo, da je treba to preganjanje pri štetju izvzeti, češ da je potrebno šteti le tista, ki zadevajo telo, ne pa tistega, med katerim je bila napadena in umorjena glava, kaj bodo storili z onim, med katerim je bil po Kristusovem vnebohodu kamenjan blaženi Štefan, med katerim je bil z mečem pokončan Jakob, Janezov brat, med katerim je bil Pe-

ter, da bi ga umorili, zaprt in ga je rešil angel, med katerim so bili bratje pregnani iz Jeruzalema in so se razkropili, med katerim je Savel, ki je pozneje postal apostol, pustošil cerkev, med katerim je slednjič tudi on sam, ko je že oznanjal vero, ki jo je prej preganjal, trpel isto, kar je prej počel drugim, bodisi v Judeji bodisi pri drugih poganskih ljudstvih, kjerkoli je pač kar najbolj goreče oznanjal Kristusa? Zakaj se jim torej zdi, da so se preganjanja začela šele z Neronom, ko pa je cerkev v Neronov čas dospela med rastjo sredi grozljivih preganjanj, pri katerih bi trajalo predolgo, ko bi hoteli o njih povedati vse. Če pa menijo, da je potrebno upoštevati zgolj preganjanja, ki so jih izvajali kralji, je bil kralj tudi Herod, ki je zelo ostro preganjanje izvedel po Gospodovem vnebohodu. [...]

Ali pa naj za preganjanje morda ne štejemo tistega, ko je gotski kralj z nenavadno okrutnostjo preganjal kristjane v deželi Gotov, ker so bili tam sami katoličani, med katerimi so bili mnogi ovenčani z vencem mučeništva, kakor smo slišali od nekaterih bratov, ki so tedaj tam preživljali otroštvo in so se nemudoma spomnili, da so videli te reči. Kaj pa je bilo pravkar v Perziji? Ali ni tam preganjanje zoper kristjane divjalo tako močno (če se je sploh že poleglo), da so nekateri begunci dospeli vse do rimskih mest? Ko premišlujem o teh in tem podobnih rečeh, se mi zdi, da ni moč opredeliti števila preganjanj, ki jih mora prestatati cerkev. Toda nič manj nepremišljeno ne bi bilo trditi, da so pred nami še druga preganjanja vladarjev razen tistega poslednjega, o katerem ne dvomi noben kristjan. Zato puščamo zadevo ob strani in na nobeno vprašanje ne odgovarjamo niti pritrdilno niti nikalno, temveč zgolj svarimo pred predrznostjo, da bi o omenjenih stvareh z gotovostjo zatrjevali karkoli.

Avguštinovim sorodne misli o preganjanjih po velikem preganjanju v času tetrarhov je že kakšni dve desetletji prej posredno izrazil Rufin, ko je v svoji *Cerkveni zgodovini* precej prostora namenil preganjanjema pod pokonstantinskima vladarjema Julijanom Odpadnikom in Valensom, ki ju je Orozij – tako kot omenjeno – odpravil izjemno na hitro. Iz tega bi bilo moč sklepati, da tudi pisec iz Konkordije ni bil naklonjen shemi desetih preganjanj, marveč je preganjanje kakor pozneje Avguštin pojmoval kot nekaj, kar je Cerkvi tako rekoč inherentno.⁷⁴

Predvsem negativna podoba Julijana kot *profanus princeps*⁷⁵ in obširno popisovanje njegovega šikaniranja kristjanov (ki doseže vrh v mukah spoznavalca Teodorja in ob poskusu gradnje templja v Jeruzalemu) je brez dvoma tudi posledica Rufinove želje, da bi opozoril na to, da krščanstvo nikakor ni varno pred sovražnimi ukrepi takšne ali drugačne državne oblasti. Julijan mu je tu ob Valensu, ki jo kot (resda kri-

⁷⁴ Zecchini, »Barbari«, 55.

⁷⁵ Prim. o tem predvsem Thelamon, *Paiens*, 281 ss.

voverski) kristjan v *Cerkveni zgodovini* vendarle odnese precej bolje, lahko služil za imeniten zgled,⁷⁶ zato je svojo sodbo o njem primerno zaostril.

BIBLIOGRAFIJA

- Bratož, Rajko. *Rimska zgodovina: del 1: od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Študentska založba, 2007.
- Cambi, Nenad. Uvod v: *Laktancije: O smrtima progonitelja*, 7–18. Split: Književni krug, 2005.
- Chesnut, Glenn F. *The First Christian Histories: Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret and Evagrius*. Macon: Mercer University, 1986.
- Christensen, Arne Soby. *Lactantius the Historian*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1980.
- Corsaro, Francesco. »Le mos maiorum dans la vision éthique et politique du *De mortibus persecutorum*.« V: *Lactance et son temps: Recherches actuelles*, ur. J. Fontaine in M. Perrin, 25–49. Pariz: Éditions Beauchesne, 1978.
- D'Elia, Salvatore. »Storia e teologia della storia nel *De civitate Dei*.« V: *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità*, ur. S. Calderone, 391–481. Messina: Centro di studi umanistici, 1980.
- Edwards, Mark. »The Constantinian Circle and the Oration to the Saints.« V: *Apologetics in the Roman Empire*, ur. M. Edwards et al., 251–275. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Goetz, Hans-Werner. *Die Geschichtstheologie des Orosius*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- Guyot, Peter in Richard Klein, ur. *Das frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen: Eine Dokumentation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997.
- Hamm, Ulrich in Mischa Meier. »Orosius.« V: *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, ur. S. Döpp in W. Geerlings, 536–537. Freiburg: Herder, 2002.
- Heck, Eberhard. *MH ΘΕΟΜΑΧΕΙΝ oder die Bestrafung des Gottesverächters*. Frankfurt/Main: Peter Lang, 1987.
- Inglebert, Hervé. *Les Romains Chrétiens face à l'histoire de Rome: Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe–Ve siècles)*. Pariz: Institut d'Études Augustiniennes, 1996.
- Klein, Richard. »Das Bild des Augustus in der frühchristlichen Literatur.« V: *Rom und das himmlische Jerusalem: Die frühen Christen zwischen Anpassung und Ablehnung*, ur. R. von Haehling, 205–236. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000.
- Kocijančič, Gorazd, ur. *Logos v obrambo resnice: izbrani spisi zgodnjih apologetov*. Celje: Mohorjeva družba, 1998.
- Lippold, Adolf. »Commento.« V: *Orosio: Le storio contro i pagani II*, 405–535. Milano: Arnoldo Mondadori, 1976.
- Markus, Robert A. *Saeculum: History and Society in the Theology of St. Augustine*. 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

⁷⁶ Zecchini, »Barbari,« 39.

- Marrou, Henri-Irénée. »Geschichtsphilosophie.« RAC 10 (1978): 752–779.
- Meinhold, Peter. *Geschichte der kirchlichen Historiographie I*. Freiburg: Karl Alber, 1967.
- Momigliano, Arnaldo. »Pagan and Christian Historiography in the 4th Century AD.« V: *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, ur. A. Momigliano, 57–79. Oxford: Oxford University Press, 1963.
- O'Daly, Gerard. *Augustine's City of God: A Reader's Guide*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Paschoud, François. »La polemica prodivenzialistica di Orosio.« V: *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità*, ur. S. Calderone, 391–481. Messina: Centro di studi umanistici, 1980.
- Piétri, Charles in Luce Piétri, ur. *Die Geschichte des Christentums: Altertum 2. Das Entstehen der einen Christenheit (250–430)*. Nemška izdaja Thomas Böhm et al. 2. izd. Freiburg: Herder, 2005.
- Prete, Severino. »Der geschichtliche Hintergrund zu den Werken des Laktanz.« *Gymnasium* 63 (1956): 365–382 in 486–509.
- Tanz, Sabine. »Orosius im Spannungsfeld zwischen Eusebius von Caesarea und Augustin.« *Klio* 65, št. 2 (1983): 337–346.
- Thelamon, Françoise. *Paiëns et chretiens au IVe siecle: L'apport de l'Histoire ecclésiastique de Rufin d'Aquilée*. Pariz: Etudes Augustinienes, 1981.
- Zecchini, Giuseppe. »Barbari e Romani in Rufino di Concordia.« V: »Rufino di Concordia e il suo tempo II.« AAAD 31 (1987): 29–60.
- . *Recherche di storiografia Latina tardoantica*. Rim: »L'Erma« di Bretschneider, 1993.
- . »Latin Historiography: Jerome, Orosius and the Western Chronicles.« V: *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century*, ur. G. Marasco, 319–345. Leiden: Brill, 2003.

DIE CHRISTENVERFOLGUNGEN UND DIE KAISER-VERFOLGER BEI
DEN LATEINISCHEN CHRISTLICHEN HISTORIKERN DES 4. UND 5.
JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Abhandlung behandelt die Schilderung der Christenverfolgungen im römischen Reich und der als Christenverfolger eingestuften Kaiser in der lateinischen christlichen Historiographie des 4. und 5. Jahrhunderts, vor allem bei Laktanz, Orosius, Sulpicius Severus und Augustin in seinem *Gottesstaat*. Den Schwerpunkt bildet dabei der Vergleich zweier meist verbreiteten Schemen, wobei eine bei Lesern einen mehr oder weniger expliziten Eindruck erweckt, dass der Sieg des Christentums

unter Konstantin auch das Ende der eigentlichen Christenverfolgungen bedeutet, die andere, vor allem von Augustin vertreten, aber sieht in den antichristlichen Maßnahmen eine Konstante der Geschichte des christlichen Volkes.

Zuerst wird auf die Vorgeschichte solcher Vorstellungen aufmerksam gemacht, wobei besonders Melito von Sardes und Tertullian einbezogen werden. Die beiden zählten nur sehr wenige Kaiser zu den Christenverfolgern, und zwar diejenigen, die auch in der heidnischen Tradition als schlechte Herrscher gesehen wurden. Diese Methode, nur schlechte Kaiser als Verfolger erscheinen zu lassen, fand später eine ziemlich breite Nachahmung. Sie wurde auch von Laktanz und dem jungen Euseb übernommen. Die Darstellung des Laktanz in seiner Schrift *Über die Todesarten der Verfolger* bildet eigentlich eine klassische Verwirklichung dieses Verfahrens. Der ehemalige Rhetoriklehrer wollte nämlich nur diejenigen römischen Herrscher als Christenfeinde schildern, die auch in Augen der senatsnahen Historiographie problematisch erscheinen und zugleich auch eines schmachvollen Todes gestorben waren. Daher gab er die Zahl der Verfolgungen mit nur sechs an. Zu den Christenverfolgern zählte er Nero, Domitianus, Decius, Valerianus, Aurelianus sowie die Tetrarchen. Bei Decius und einigermassen auch bei Aurelianus wich er damit von der heidnischen Historiographie ab, da diese vor allem Decius als einen guten Kaiser schilderte.

Einen ähnlichen Standpunkt vertrat offensichtlich auch der junge Euseb, der aber später in seiner *Kirchengeschichte* das Schema der zehn Verfolgungen entwickelte und auch einige 'guten' heidnischen Kaiser in seine Liste der Verfolger übernahm (z. B. Trajan). Dieses Schema findet sich auch in der von Hieronymus verfassten lateinischen Überarbeitung der Chronik Eusebs, obwohl es – wie auch in der *Kirchengeschichte* – theologisch nicht näher reflektiert wird. Hieronymus rückte später von dem Schema sogar ab und kehrte zu der begrenzten Verfolgerzahl des Laktanz zurück.

Sein Schüler Orosius gab der Theorie der zehn Verfolgungen jedoch ihre klassische und die meist verbreitete Form. Theologisch knüpfte er sie an das alttestamentliche Schema der zehn ägyptischen Plagen und entwickelte die These von dem Tod der Götzen und des Heidentums überhaupt als von der Strafe Gottes für die zehnte und schlimmste Verfolgung unter den Tetrarchen, die er vor allem dem Kaiser Maximian zuschreibt. Obwohl er nicht wagt, explizit von dem Ende der Verfolgungen zu sprechen und noch die letzte Verfolgung, diejenige des Antichrist, in Aussicht stellt, ist seine optimistische Perspektive mehr als deutlich und garantierte seinem Schema eine enorme Popularität im Mittelalter. Sulpicius Severus dagegen weicht von dem traditionellen Schema ab, indem er die zehnte Verfolgung als die noch bevorstehende Heimsuchung für die Christen in die Zukunft verschiebt.

Augustin lehnte die optimistische Vision seines ehemaligen Mitarbeiters in einer ungewöhnlich scharfen Form ab, als er in dem 18. Buch seines *Gottesstaates* die Verfolgung als einen permanenten Zustand der Kirche schilderte. Dabei ver-

wies er nicht nur auf die nachkonstantinische Entwicklung im römischen Reich unter Julian und Valens, sondern auch auf die Verfolgungen vor Nero, der allgemein als der erste Christenverfolger gesehen worden war, und auf die gegenchristlichen Maßnahmen außerhalb des Reiches. Eine ähnliche Tendenz ist auch bei dem etwas früher schreibenden Rufin zu erkennen, der den Schilderungen der staatlichen Repression gegen Katholiken unter Julian und Valens in seiner *Kirchengeschichte* sehr viel Aufmerksamkeit schenkt und damit die These vom Ende der Verfolgungen wirksam zurückweist.